

UDK 37

YU ISSN 0547-3330

НАСТАВА И ВАСПИТАЊЕ

ЧАСОПИС ЗА ПЕДАГОШКУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

3

НВ год. XLIV бр. 3 стр. 193-323 Београд 1995

M. Đukić

INDIVIDUALISATION OF KNOWLEDGE ACQUISITION IN TEACHING

Summary *The report brings more recent didactic explanations of the process of individualisation in teaching and knowledge acquisition. The modern attitude refers to individualisation not as an adaptation of teaching to the defined intellectual abilities of students but as to a precondition for students' development, as a system of didactic factors without which the teaching cannot be expected to be any challenge nor encourage development of students' current and potential abilities up to an individual optimum. Knowledge acquisition in teaching is explained not as mere transmission or acquisition of ready made knowledge but as a complex process which should, on the basis of didactic hypotheses for individualisation, lead to creating of an individual system of knowledge in any particular student. Here, the process of knowledge acquisition in practice is divided into a succession of cognitive activities on the part of the student, which are the condition, the means and the objective of his/her development.*

In this way, the individualisation of knowledge acquisition in teaching, that is the individualized teaching in general, becomes a general frame for a more thorough analysis and understanding of didactic elements of developing teaching.

Key words: teaching, individualisation, knowledge acquisition, developing teaching.

Д-р Мара Джукић

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ – ПРОЦЕСС ПРИОБРЕТЕНИЯ ЗНАНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ

Резюме *В труде представлены новые дидактические объяснения процесса индивидуализации преподавания и приобретения знаний в процессе преподавания. Современное понимание утверждает индивидуализацию, не как приспособление преподавания к утвержденным интеллектуальным способностям ученика, а как условие для развития ученика, как систему дидактических факторов, при помощи которых можно добиться того, чтобы преподавание вызывало и стимулировало развитие ученических актуальных и потенциальных способностей до индивидуального оптимума. Приобретение знаний в процессе преподавания объясняется не как обычная передача, или приобретение знаний в готовом виде, а наоборот, как сложный процесс, который должен на фундаменте дидактических предположений индивидуализации, должен привести к созданию индивидуальной системы знаний у каждого ученика. При этот процесс приобретения знаний в области преподавания отображается на целом ряде сознательных активностей учеников, которые являются условием, средством и целью их развития.*

Таким образом, индивидуализация процесса приобретения знаний в процессе преподавания, вернее индивидуализованное преподавание в целом, стаяновятся общими рамками для более полного рассмотрения и понимания дидактических элементов развивающегося преподавания.

Ключевые слова: преподавания, индивидуализация, приобретения знаний, развивающе преподавание.

Снежана Мирков
Институт за педагошка истраживања
Београд

УДК – 371.398.159.928
Изворни научни рад
Примљено: 10. 5. 1995.

ДОДАТНИ РАД СА УЧЕНИЦИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Резиме *У овом раду изнети су резултати истраживања спроведног у београдским основним школама, са наставницима и ученицима виших разреда који учествују у додатном раду, са циљем да се изврши анализа постојеће организације овог облика рада и утврде ставови ученика и наставника о организацији рада. Посебно су испитиване основне карактеристике организације додатног рада, критеријуми избора ученика, обухваћеност ученика овим обликом рада, мотиви ученика за учешће у раду и циљеви које желе да постигну, положај ученика у смислу њихове могућности да утичу на избор садржаја, метода и облика рада, као и мишљења наставника и ученика о постојећој организацији додатног рада. На основу анализе података добијених из упитника за ученике и упитника за наставнике добијена је слика о добрим странама и недостацима постојећег начина извођења овог облика рада.*

Кључне речи: основна школа, додатни рад, критеријуми избора ученика, мотиви ученика, циљеви додатног рада, процена квалитета рада.

Предмет и значај истраживања

Данас се све више истиче неопходност задовољавања специфичних потреба даровитих, као посебне категорије ученика. Једна од основних потреба даровитих појединаца односи се на могућности развијања сопствених способности. У изналажењу начина да се даровитима пруже најповољнији услови за развој, посебан значај придаје се различитим аспектима друштвене бриге о даровитима – од откривања и праћења даровитих појединаца, до организовања различитих облика васпитно-образовног рада са њима. Увиђа се неопходност подстицања развоја даровитих као важан услов за актуализацију њихових способности. Дилеме су данас више везане за облике васпитног рада са овом категоријом ученика. Запажа се тенденција да се превазиђе класично питање „издвајање или природна средина?“, и то путем успостављања система који садржи различите облике рада са различитим видовима комбинације ова два приступа.

Додатни рад у нашој школи јавља се као један од облика унутрашње тематске диференцијације у васпитно-образовном раду, намењен даровитим ученицима. То је истовремено и најраспро-

страњенији облик васпитања и образовања даровитих у нашој школи и као такав узет је за предмет нашег истраживања. Овај рад настао је са намером да се испита постојеће стање у вези са организацијом и извођењем додатног рада са ученицима виших разреда (V и VIII) основних школа у Београду, уз настојање да се обухвате сви битнији аспекти овог облика рада, прикажу најважнији проблеми који се у њему јављају, као и процене квалитета рада од стране наставника и ученика који у њему учествују.

Основни смисао додатног рада састоји се у подстицању развоја способности даровитих ученика у складу са њиховим потребама и интересовањима. У литетарури се најчешће наводе следећи оперативни циљеви додатног рада (Ђорђевић, 1977): продубљивање знања, формирање позитивних ставова према сазнавању, мотивисање ученика, оспособљавање за самостални рад, оспособљавање за тимски рад итд.

У вези са програмским садржајима додатног рада постоје два супротна становишта: прво се односи на проширивање програма за даровите (обухватањем садржаја из различитих области), а друго на обогаћивање, односно продубљивање програма (у оквиру области у којој се манифестује даровитост). Присталице првог становишта наглашавају васпитавање „целог детета” и упознавање са различитим областима људских достигнућа, док се присталице другог залажу за пружање искустава и задовољавање интересовања у области у којој се манифестује даровитост. Сложили бисмо се са ауторима који сматрају да ниједан од ових прилаза није сасвим тачан ни довољан и да је при састављању програма неопходно имати у виду и проширивање и продубљивање садржаја. У вези са проблемом индивидуализације, програм треба да се састоји из заједничког и индивидуалног дела. Заједнички део намењен је групи у целини, а индивидуални појединим ученицима или мањим групама. У изради програма полази се од општих упутстава за извођење програма, али је неопходно оставити простора за учениково индивидуално изражавање и развој. Могуће је интердисциплинарно повезивање одређених проблема и садржаја, тако да програм може бити заједнички за више области у целини, или само у неким деловима.

Најчешћи организациони облик додатног рада је група до десет ученика у оквиру једне васпитно-образовне области и једног разреда. Таква група је хомогена по структури са израженом социјалном кохезијом и доста уједначеним образованим нивоом.

У погледу избора ученика за додатни рад потребан је шири и флексибилнији приступ. Одличан успех није једини критеријум избора. За правилан избор ученика потребно је користити тестове

знања са проблемским задацима (усмерене на више нивое знања, а не само на репродукцију), тестове интелигенције, тестове стваралачких способности, а избор врше наставници у сарадњи са школским педагогом, психологом и разредним старешином. При избору се морају поштовати и жеље ученика.

У додатном раду ученик има посебан положај – он не сме бити само пасивни прималац информација. Неопходна је активна улога ученика у свим фазама наставног рада – почевши од израде програма, избора метода, садржаја и облика рада, током самог процеса рада, све до евалуације рада. С обзиром да је додатни рад усмерен на развој способности ученика, активност самог ученика овде је од пресудног значаја. У овом истраживању покушали смо да сагледамо неке од проблема који се јављају у овом раду.

Додатни рад је један од најраспрострањенијих облика рада са даровитим ученицима. Примењује се већ од IV разреда основне школе, што значи да представља у великом броју случајева (изузетак су ученици који похађају посебне школе за уметничке таленте) први облик васпитно-образовног утицаја са којим се даровита деца сусрећу у свом школовању. Због тога је овај облик рада узет за предмет нашег истраживања. Ово истраживање првенствено се односи на организационе аспекте и проблеме додатног рада у школи што омогућава да се да један општи приказ који се односи на додатни рад у целини, у оквиру свих наставних предмета. С обзиром да специфичности садржаја наставног рада произлазе из специфичности везаних за различите научно-наставне области и предмете, сами садржаји рада нису обухваћени овим истраживањем, изузев начина избора садржаја, њихове везаности за наставни план и програм и могућности ученика да утичу на избор садржаја (што је у вези са задовољавањем интересовања ученика). Поред тога, обухваћене су основне карактеристике организације додатног рада: број часова, величина група, циљеви, заступљеност и начин избора метода и облика рада, као и разлике у односу на редовну наставу. Испитани су и критеријуми избора ученика, обухваћеност ученика овим обликом рада, мотиви ученика за учешће у овом раду и циљеви које постављају како наставници, тако и ученици. У вези са положајем ученика у процесу рада, поред могућности да утичу на избор садржаја, испитане су и могућности ученика да утичу на избор метода и облика рада. Испитане су и процене које дају наставници и ученици о квалитету рада и проблеми које највише истичу једни и други. Истраживањем су обухваћени наставници и ученици основне школе који учествују у додатном раду. Ученици IV разреда нису укључени, јер из различитости разредне и предметне наставе произ-

лазе различитости у извођењу овог облика рада. У оквиру виших разреда обухваћени су ученици V и VIII разреда да би се могао контролисати узраст као фактор у односу на неке од проблема обухваћених истраживањем, за које смо сматрали да би узраст могао бити значајан.

Циљ и задаци истраживања

Циљ овог истраживања обухвата анализу организације додатног рада са ученицима виших разреда основне школе и испитивање како наставници и ученици процењују квалитет овог рада. Из наведеног циља произлазе следећи задаци истраживања:

- 1) утврђивање основних карактеристика организације додатног рада са ученицима основне школе.
- 2) утврђивање критеријума избора ученика за додатни рад; обухваћености ученика овим обликом рада; мотива ученика за учешће у том раду и циљева које желе да постигну.
- 3) утврђивање положаја ученика у процесу додатног рада у смислу њихове могућности да утичу на избор садржаја, метода и облика рада.
- 4) испитивање процена постојеће организације додатног рада које дају наставници и ученици.

Узорак

Истраживање се односи на популацију наставника и ученика виших разреда основних школа у Београду. Узорак су сачињавали наставници и ученици из седам београдских основних школа: „Михајло Петровић Алас“, „Седам секретара СКОЈ-а“, „Франце Прешерн“, „Иво Андрић“, „Владимир Роловић“, „14. октобар“, и „Вељко Влаховић“.

Обухваћено је 123 наставника и 128 ученика V и VIII разреда који учествују у додатном раду.

Методологија истраживања

У овом истраживању примењена је дескриптивна метода. Приступ је био неексперименталан. Као контролни фактори узети су у обзир: узраст ученика, пол наставника и ученика и наставни предмет који наставник предаје (који су сврстани у две групе – природни и друштвени предмети).

Коришћена је техника анкетирања, а примењени су упитник за наставнике и упитник за ученике. Упитници су анонимни и састоје се из два дела: први део се односи на опште податке о испитанику, а други на информације о проблему који се истражује. Упитник за наставнике садржи укупно 22 питања, а упитник за ученике 20. Питања су отвореног, затвореног и комбинованог типа. Упитници се донекле могу сматрати паралелним формама истог инструмента, јер садрже извештај број истих питања (у формама прилагођеним различитим категоријама испитаника). Таква структура упитника омогућила је упоређивање одговора који се односе на мишљења и ставове наставника и ученика о појединим проблемима.

Добијени подаци обрађени су квантитативно и квалитативно. У квантитативној обради, поред процената, примењене су и следеће статистичке технике: као мера корелације двеју варијабли коришћен је коефицијент контингенције (С-коефицијент), а значајност разлика међу фреквенцијама и статистичка значајност С-коефицијента испитивана је помоћу Хи-квадрат теста.

Анализа резултата и закључци

Подаци добијени путем упитника анализирани су према постављеним задацима истраживања. У оквиру сваког задатка посебно су анализирани одговори наставника и одговори ученика. Контролни фактори (наставни предмет који наставник предаје и пол наставника, узраст и пол ученика) увођени су само код питања код којих је било основа за претпоставку да ће се појавити разлике у одговорима повезане са одређеним факторима. У оквиру четвртог задатка извршено је упоређивање одговора наставника и ученика о неким аспектима организације додатног рада. На основу постављених задатака истраживања, одговори испитаника класификовани су и обрађивани у оквиру четири категорије:

- 1) карактеристике организације додатног рада (одговори наставника и одговори ученика);
- 2) критеријуми избора и обухваћеност ученика, мотиви и циљеви (одговори наставника и одговори ученика);
- 3) положај ученика у додатном раду (одговори ученика);
- 4) процене постојеће организације додатног рада (одговори наставника и одговори ученика и упоређивање одговора наставника и ученика о неким аспектима организације додатног рада).

Резултати истраживања спроведеног са циљем добијања увида у постојећу праксу извођења додатног рада у београдским основним школама, послужили су нам и за разматрање евентуалних имплика-

ција за педагошку праксу и отварање проблема за даља истраживања у овој области. На основу података добијених путем упитника за наставнике и ученике може се закључити да добијени резултати указују на неке добре стране постојеће праксе, али и на неке недостатке који отварају проблеме.

А. Критеријуми избора и обухваћеност ученика додатним радом

Резултати обављеног истраживања показују да је, на основу одговора наставника, најважнији критеријум избора ученика за додатни рад наставничка процена способности ученика (71%). Узимају се у обзир и жеље ученика (56%), као и оцена из одговарајућег наставног предмета (48%). Овакви резултати указују на забрињавајућу чињеницу да се користи ниједан од поступака за побољшавање наставничке процене. Сматрамо да би се, у ситуацији кад се наставници не обучавају за идентификацију даровитих и када им се не помаже да сами развију своје способности процењивања, требало више ангажовати на комбиновању наставничке процене са другим поступцима идентификације, као што су сарадња са школским психологом и педагогом (која подразумева употребу различитих тестова способности и знања) и сарадња са разредним старешином (што је у вези са бољим упознавањем ученика). Тиме би се превазишла субјективност, која је најчешћи недостатак наставничке процене.

Више од половине испитаних наставника (55%) сматра да додатним радом нису обухваћени сви даровити ученици. Разлози које они наводе су преоптерећеност ученика (31%) и незаинтересованост ученика (30%). Одговори ученика на исто питање разликују се од одговора наставника. Од испитаних ученика, 47% сматра да сви даровити ученици нису обухваћени додатним радом. Најчешће наведени разлози су њихова незаинтересованост (52%) и преоптерећеност (27%). Поред тога, 22% од испитаних ученика који сматрају да нису сви даровити ученици обухваћени додатним радом, наводи као разлог самостално одлучивање наставника о укључивању ученика у додатни рад. На основу ових одговора може се претпоставити да има ученика који се не истичу по способностима, а имају интересовања да се укључе у додатни рад и/или да се јављају грешке у наставничкој процени способности појединих ученика, које њихови другови запажају. На могућност оваквог тумачења упућују налази (Ђорђевић, 1979), да се ученици често показују као бољи процењивачи способности својих другова, јер су у процењивању мање оптерећени њиховим знањима и школским успехом као критеријумима.

У вези са незаинтересованошћу ученика, која се наводи као разлог што ученици нису обухваћени додатним радом, мора се истаћи да школа треба да пружи ученицима атрактивне садржаје (са одговарајућом структуром) и одговарајуће начине презентације тих садржаја (методе и облике рада), како би се код ученика подстицала интересовања. У конкуренцији многобројних атрактивнијих медија, школа треба да уложи напор да пружи интелектуални изазов (а то је, чини се, управо оно што чини суштину потреба и високих захтева које даровити постављају) и одговарајуће услове рада, а не да чека да се интересовања ученика појаве сама од себе.

Наставници више истичу прептерећеност ученика као разлог него што то чине сами ученици, вероватно под утицајем стања у школи које се односи на све ученике. Сами ученици у знатно мањој мери наглашавају своју преоптерећеност. У вези са тим јавља се један посебан проблем. Наставници често покушавају да један доста узан круг изузетно даровитих ученика ангажују у великом броју активности, а при томе често остају заменарени други, који можда нису изузетни, али ипак поседују висок ниво способности и интересовања за одређене области. Очигледно је да даровити ученици у основној школи нису оптерећени у истој мери као друге категорије ученика. Ове ученике, као и остале, оптерећује претерано гомилање непотребних чињеница и занемаривање унутрашњих логичких структура научних знања. Међутим, према нашим налазима, даровити ученици далеко више наглашавају своје незадовољене потребе и интересовања него преоптерећеност. Ова категорија ученика захтева да им се пруже могућности да више раде и да тај рад буде квалитетнији. То значи да преоптерећеност ових ученика не може бити разлог да се они не укључују у активности које превазилазе обим редовне наставе и обавезан минимум знања.

Б. Мотиви ученика и циљеви које постављају ученици и наставници

На питање: „Шта је утицало да почнеш да похађаш додатни рад?”, које је постављено ученицима, добијени су следећи одговори:

I	волим тај предмет	88%
II	имам одличну оцену	41%
III	наставник ме је изабрао	34%
IV	волим тог наставника	20%
V	остало (због уписа у средњу школу, због друга или другарице, утицај родитеља, договор са наставником)	16%

Посебно је индикативан податак да се једини од понуђених одговора за који се ниједан од 128 испитаника није определио односи на разговор са школским психологом или педагогом. Ако се ово доведе у везу са одговорима наставника на питање о критеријумима избора ученика, може се доћи до закључка да се школски психолози и педагози не баве овим проблемима. Исто тако, не постоји сарадња разредних старешина ни са ученицима ни са предметним наставницима. У заступљености мотива у односу на узраст и пол ученика нема статистички значајних разлика. Утицај родитеља, судећи по добијеним подацима, незнатан је, или се бар не опажа од стране ученика као пресудан за доношење одлука. Наставници показују тежње за одлучивањем уместо ученика о њиховом учешћу у овом облику рада (као што је напред наведено), што изазива одређену дозу незадовољства код ученика.

Следеће питање постављено ученицима односило се на циљеве које они желе да постигну учешћем у додатном раду. Посебно је значајан податак да је задовољавање интересовања ученика везаних за одређене наставне области, које као циљ наводи 89% испитаника, далеко испред остваривања других циљева, као што су стицање поена на такмичењима ради уписа у средњу школу (39%) и задовољавање жеље за такмичењем (13%). Ово сматрамо добрим показатељем, зато што се у раду са даровитим ученицима далеко више истиче потреба за развијањем способности за сарадњу него такмичарског духа. Очекивали смо да ће се појавити разлике у циљевима које наводе ученици различитог узраста, нарочито у вези са циљем који се односи на упис у средњу школу. Сматрали смо да ће тај циљ више наводити ученици VIII разреда, међутим, нисмо пронашли разлике у расподели категорија одговора према узрасту.

Не би требало занемарити ни потребе и интересовања наставника. Већина наставника истиче да има обавезу да организује додатни рад. Поставља се питање стварне заинтересованости наставника за овај рад, и стога је неопходно дубље испитати жеље и потребе самих наставника. За сада се чини да обавеза школе да организује додатни рад не би требало да представља и обавезу за наставнике који немају афинитета према том раду. Трбало би посветити посебну пажњу организацији рада која би омогућила да се наставник ангажује у оним активностима за које има највише склоности (на пример, у допунској настави или у додатном раду). Додатни рад представља нарочит изазов за наставника због изразитих интересовања и високих захтева које постављају даровити ученици. Међутим, требало би посветити више пажње оспособљавању наставника за рад са овом категоријом ученика, који се мора разликовати од редов-

не наставе исто као што се категорија даровитих ученика разликује од просека ученичке популације (коме је редовна настава још увек прилагођена). Сами наставници истичу, као предуслове за успешан рад са даровитим ученицима, на првом месту интересовање самих наставника за тај рад (55%) и посебну припрему, под којом подразумевају стручност и самообразовање (45%). У много мањој мери истичу се други услови (као што су материјална средства, наставна средства и литература – 18%) и поседовање одређених способности и особина личности (иницијатива, организаторске способности, ангажовање и креативност – 14%).

С обзиром да су циљеви од пресудног значаја за целокупну усмереност и начин извођења рада, наставницима је постављено питање: „Који су, по вашем мишљењу, најважнији циљеви додатног рада”? На ово питање добијени су следећи одговори:

I	проширивање и продубљивање знања	60%
II	развијање и задовољавање интересовања	31%
III	развој способности, логичког и критичког мишљења и креативности	22%
IV	оспособљавање за самосталан рад и самообразовање	16%
V	оспособљавање за истраживачки рад	6%
VI	оспособљавање за примену знања	4%
VII	професионална оријентација	4%

Ово питање било је отвореног типа, а анализа показује да се углавном наводе сви важнији образовни циљеви, али уочава се да су васпитни циљеви потпуно запостављени. Ово се може повезати са запостављањем васпитног рада у школи уопште. Ако се има у виду значај васпитања даровитих, потпуна занемареност васпитних циљева – као што су стварање здраве свести о себи и односа према другима, оспособљавање за сарадњу и уважавање мишљења других – упућује на закључак да се могу јавити озбиљни проблеми на релацији даровити појединац – околина.

Сада ћемо анализирајући процентуалну заступљеност одговора, који се односе на циљеве додатног рада. Уочљив је несклад који постоји између циљева везаних за усвајање знања (које наводи 2/3 наставника) и циљева који се односе на интересовања (наводи 1/3 наставника), а нарочито у односу на циљеве који се односе на развијање способности (наводи 1/5). Више података о интересовањима добијено је на основу одговора на друга питања, међутим, сматрамо да је озбиљно запостављено развијање способности као циљ. Ово се може повезати са нечелним проблемом запостављања разви-

јања способности у школи, због претераног инсистирања на усвајању прекомерног обима знања и гомилању чињеница без унутрашње повезаности. Додатни рад је само један од облика рада у школи и природно је да се у њему јављају проблеми карактеристични за школски рад у целини. Код даровитих појединаца овај проблем добија посебну димензију због њихових високих потенцијала са којима је у далеко већем нескладу оно што им се пружа у школи. Ако се развијање способности не поставља као циљ, онда се оне неће ни развијати у раду, јер се то не може догађати узгред, већ само систематским и усмереним ангажовањем у том правцу.

С обзиром да се наше питање односило на навођење најважнијих, а не на набрајање свих циљева, оспособљавање за самосталан рад и самообразовање донекле је запостављено (наводи га 16% наставника). Међутим, у забрињавајућој мери запостављени су циљеви који се односе на истраживачки рад (6%), примену знања и професионалну оријентацију (по 4%).

При покушају да утврдимо евентуалне разлике у одговорима наставника који предају природне, односно друштвене предмете, као и наставника различитог пола, установили смо да је расподела одговора по различитим категоријама испитаника готово идентична са укупном расподелом.

Може се закључити да и ученици и наставници наглашавају значај својих интересовања за учешће у додатном раду, први као мотив за учешће, а други као неопходан предуслов за успешан рад. У погледу циљева, одговори су такође донекле усклађени. Ученици у већини наводе задовољавање интересовања за одређену наставну област, а наставници на првом месту истичу проширивање и продубљивање знања, а на другом развијање и задовољавање интересовања (док је на основу одговора наставника развијање способности на трећем месту). Анализа одговора наставника указала је на још неке важне проблеме, као што су потпуна занемареност васпитних циљева који се односе на оспособљавање ученика за истраживачки рад и за примену знања.

В. Карактеристике организације додатног рада

Подаци о самом извођењу додатног рада показују да се овом раду обично посвећује један до два часа недељно, што се чини довољним, под условом да се ученици усмеравају да раде и самостално. Међутим, постоји проблем континуитета у раду у току школске године. Додатни рад претежно се посвећује припремама за такмичења, што се неповољно одражава на континуитет, јер је

највећи број часова концентрисан у периоду припрема за такмичења, док се после такмичења рад готово обуставља. Ово се неповољно одражава и на неке друге аспекте рада, као што су избор садржаја и могућности задовољавања различитих индивидуалних интересовања ученика. Рад се најчешће одвија у групама од 6–10 ученика, што се може сматрати повољним, с обзиром на укупне услове рада у нашим школама. Наставници истичу да се овај облик рада доста разликује од редовне наставе у свим значајним аспектима. Више од половине наставника наводи разлике у садржајима који се обрађују (61%) и у општој радној атмосфери (54%), 42% наводи да се развија различит однос између ученика и наставника у односу на редовну наставу, док једна трећина наставника наводи следеће аспекте по којима се додатни рад разликује од редовне наставе: однос ученика према раду (наводи 40% наставника), облици (38%) и методе рада (34%).

У вези са садржајима рада истакнуто је неколико проблема. Занимало нас је да ли се обрађују садржаји у оквиру наставног плана и програма, да ли се ти оквири превазилазе и да ли су интердисциплинарно повезани садржаји различитих наставних предмета. Већина наставника (65%) одговорила је да садржаји додатног рада превазилазе оквири наставног плана и програма, 1/4 наводи да су садржаји који се обрађују у оквиру наставног плана и програма, а свега 9% наставника одговорило је да садржаји који се обрађују у додатној настави прелазе и у подручја других предмета или наука. На основу ових података уочљиво је проширивање садржаја, али и запостављеност интердисциплинарног повезивања, што је доста неповољан налаз ако се имају у виду тенденције развоја савремене научне мисли и повезаност развоја научних знања у различитим областима која се нарочито огледа у новијим научним достигнућима, за која се посебно везују способности и потребе даровитих ученика.

Затим смо испитивали ко заправо бира садржаје за додатни рад. Питање је постављено наставницима и добијени су следећи одговори: 41% наставника бира садржаје у сарадњи са стручним активом, 40% у сарадњи са ученицима, а 20% наставника сами врше избор садржаја. Покушали смо да утврдимо евентуалне разлике у одговорима у односу на пол наставника и на предмете које предају. Може се закључити да, иако је повезаност доста ниска, ипак се јављају неке тенденције. На нивоу поузданости $p = 0,05$ може се тврдити да постоји тенденција код наставника друштвених предмета да садржаје одабирају у сарадњи са активом наставника, док наставници природних предмета показују тенденцију да садржаје бирају у сарадњи

са ученицима. При покушају да утврдимо повезаност између оквира садржаја који се обрађују (претходно наведено питање) и начина избора тих садржаја (последње наведено питање) нисмо нашли статистички значајну повезаност.

Још једно питање било је у вези са садржајем рада. Испитивано је да ли постоје могућности да поједини ученици евентуално обрађују различите садржаје према сопственим различитим индивидуалним интересовањима или склоностима. На постављено питање 2/3 наставника (63%) одговорило је да сви ученици обрађују исте садржаје, а 1/3 (38%) је навело да пружају могућност ученицима да обрађују различите садржаје у складу са индивидуалним интересовањима. Овакви налази у вези су са подацима које смо добили приликом испитивања циљева додатног рада, где је задовољавање интересовања такође запостављено. Добијени одговори анализирани су по категоријама испитаника у односу на пол и наставни предмет који наставници предају и нису добијене битне разлике у поређењу са укупном расподелом одговора. Може се закључити да ученици као група могу да утичу на избор садржаја, међутим, различита индивидуална интересовања се не узимају у обзир, с обзиром да углавном сви ученици обрађују исте садржаје. Сматрамо да би се, уз одговарајуће комбинације различитих облика рада (групног, у паровима и индивидуалног) и посвећивање више пажње самосталном раду ученика и ван часова додатног рада, могло остварити у већој мери задовољавање индивидуалних интересовања.

У испитивању примене различитих метода у додатном раду добијени су следећи резултати:

Методe које се примењују:	% одговора
I дискусија	66
II рад са литературом	66
III показивање	27
IV предавање	22
V рад са уџбеником	21
VI метода практичних активности	21
VII неформални разговор	18
VIII лабораторијска метода	13
IX описивање	9

Уочљиво је да су највише заступљени дискусија и рад са (ван-уџбеничком) литературом. Неоправдано су запостављене методе које се односе на самосталну истраживачку активност ученика (метода практичних активности и лабораторијска метода), нарочито

ако се има у виду значај самосталног откривања знања од стране ученика у процесу усвајања садржаја. Самостално откривање знања утиче како на квалитет усвојених знања (у смислу дубљег разумевања и оспособљавања за примену стечених знања) тако и на развој когнитивних способности ученика (инкорпорирањем знања у когнитивне структуре).

Интересовало нас је да ли постоје разлике у примени метода рада у оквиру различитих група предмета – природних и друштвених:

Природни предмети – методе рада:	% одговора
I рад са литературом	68
II дискусија	54
III показивања	37
Друштвени предмети – методе рада:	
I дискусија	76
II рад са литературом	67
III неформални разговор	26

Остале методе су далеко мање заступљене. Утврђено је да су разлике у вези са овим фактором статистички значајне на нивоу 0,01, док коефицијент повезаности износи $C = 0,29$. У вези са полом наставника нису пронађене значајне разлике у примени метода рада. Сматрамо да су добијене разлике у складу са природом садржаја који се обрађују, у оквиру појединих група наставних предмета.

На основу питања постављених наставницима о начину избора садржаја, метода и облика рада, може се закључити следеће: око половине испитаних наставника самостално одлучује о облицима (54%) и методама рада (47%), док знатно мањи проценат самостално одлучује о садржајима који се обрађују (20%). Са активом наставника највише се разматрају питања избора садржаја (41%) у много мањој мери избор метода (9%), док је утицај актива на избор облика рада незнатан (2%). На основу добијених података изгледа да је укључивање ученика подједнако заступљено у све три области – у избору метода (45%), облика рада (44%) и садржаја (40%).

Из добијених налаза види се да ученици делимично имају могућности да учествују у одлучивању о садржајима, методама и облицима који се примењују у додатном раду. Међутим, они сами

изражавају своје веће потребе за активним учешћем у избору. Ученици такође изражавају и потребу за већим бројем часова додатне наставе. С обзиром на циљеве који се постављају додатном раду, сматрамо да би ученике требало упућивати у самосталан рад, како би се постепено одвикавали од улоге пасивних примаоца информација и навикавали на одговорност и самосталност у организовању сопственог рада. При томе се мора истаћи да се ни у обучавању за самосталан рад не губи улога наставника у припремању ученика за самосталан рад, праћењу, пружању помоћи и вредновању тог рада.

Г. Процена квалитета додатног рада од стране наставника и ученика

Наставницима је постављено питање да ли су задовољни квалитетом додатног рада који воде. Две трећине наставника (66%) је само делимично задовољно, приближно једна трећина је у потпуности задовољна (31%), док је веома мали проценат наставника (4%) незадовољан. На исто питање 77% ученика одговорило је потврдно, а 23% одречно. Испитане су разлике у вези са узрастом и добијена је статистичка значајност разлика на нивоу 0,01. Са узрастом расте критичност ученика. Могућа су два тумачења ових налаза. Једно је да старији ученици постављају веће захтеве и да су критичнији према раду, а друго да су спремнији да отворено изразе своје ставове који на млађем узрасту можда остају прикривени.

И наставницима и ученицима постављена су питања у којима је тражено да назначе чиме нису задовољни у додатном раду и да наведу проблеме који се јављају у раду. Питања су била отвореног типа. Због малог броја одговора, ова питања су спојена и одговори су заједно анализирани за сваку категорију испитаника (наставнике и ученике). Одговори су накнадно сврстани у три категорије:

	Проблеми везани за услове рада %	Проблеми везани за ученике %	Проблеми везани за наставнике %
Одговори наставника	84	79	18
Одговори ученика	29	9	13

Из изнетих података види се да и ученици и наставници у највећем броју наглашавају проблеме везане за услове рада, мада се мора истаћи да податке о проценама ученика треба прихватити

са резервом због малог броја одговора ученика. У вези са другим категоријама одговора, занимљиво је да наставници више наглашавају проблеме везане за ученике, а ученици проблеме који се односе на наставнике. Утврђена је поузданост добијених података ($C = 0,25$) са статистичком значајношћу разлика на нивоу 0,01.

Најфреквентнији појединачни одговори *наставника* односе се на следеће проблеме:

I	преоптерећеност ученика	70%
II	неодстатак наставних средстава и литературе	37%
III	недостатак времена	34%

Од појединачних одговора *ученика* најчесталији су:

I	проблеми везани за начин рада	16%
II	недовољно ангажовање наставника	8%
III	недостатак наставних средстава	7%
IV	неинтересантни садржаји	6%
V	недовољно ангажовање ученика	6%

Уочљиво је велико разилажење наставника и ученика у навођењу проблема који се јављају у додатном раду. Индикативан је налаз да се одговори обе категорије испитаника слажу само око недостатка наставних средстава и литературе. Сматрамо да је ово податак који не захтева додатна тумачења.

Може се закључити да је већина испитаника обе категорије само делимично задовољна радом који обавља. Поред недостатка наставних средстава, наводе се још: преоптерећеност и незаинтересованост ученика (налази који су већ анализирани), неодвољно ангажовање наставника и незанимљивост садржаја. Проблем садржаја непосредно је повезан са задовољавањем интересовања и сматрамо да би се могао решити пружањем већих могућности задовољавања индивидуалних интересовања, већим учешћем ученика у одлучивању и посвећивањем веће пажње самосталном раду. Проблем неангажовања наставника, који истичу ученици, сматрамо да би се могао у извесној мери решити другачијом организацијом избора наставника за вођење додатног рада и пружањем више помоћи наставницима у осмишљавању и вођењу овог рада.

Литература:

- Група аутора, /1987/, *Дијете и креативност*, Загреб, Глобус.
- Борђевић, Б. /1977/, *Додатни рад ученика основне школе*, Београд, Просвета.
- Борђевић, Б. /1979/, *Индивидуализација васпитања даровитих*, Београд, Просвета.
- Борђевић, Ј. /1981/, *Савремена настава – организација и облици*, Београд, Научна књига.
- Борђевић, М. /1976/, *Организација и извођење допунске, продужне и додатне наставе у основној школи*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Фурлан, И., Кобола, А., /1971/, *Убрзано напредовање надарених ученика основне школе*, Загреб, Школска књига.
- Идентификација и праћење даровитих ученика*, Округли сто 5, /1979/, Београд, Институт за педагошка истраживања.
- Идентификација надарене омладине и начина подршке њеном развоју*, /1977/, саветовање Загреб – Београд.
- Корен, И., /1987/, *Поглед на појаву надарености и улогу надарених појединаца у савременом свету*, Сисак.
- Квашчев, Р., /1981/, *Психологија стваралаштва*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Квашчев, Р., /1980/, *Способности за учење и личност*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Марић, Д., /1972/, Педагошки проблеми у раду с обдареним ученицима, *Настава и васпитање*, бр. 4, стр. 426–430.
- Милинковић, М., /1980/, *Способности, личност и стваралаштво. Психолошка истраживања 2*, Београд, Институт за психологију, стр. 137–159.
- Младеновић, У., /1987/, Третман даровитих ученика у основној школи, *Педагошка стварност*, бр. 1, стр. 23–29.
- Мужић, В., Арањош, Е., /1962/, *Додатни одгојно-образовни рад у основној школи*, Загреб, Школска књига.
- Мужић, В., /1982/, *Методологија педагошког истраживања*, Сарајево, Свјетлост.
- Обдарено дете – Избор текстова из стручне литературе*, /1963/, Београд, Југословенски завод за проучавање школских и просветних питања.

S. Mirkov

EXTRA WORK WITH ELEMENTARY SCHOOL PUPILS

Summary *The report brings the results of a research carried out in Belgrade elementary schools with teachers and students of senior classes who participate in extra work activities with an aim to make an analysis of the existing organisation of this form of work and get an insight into the attitudes of both pupils and teachers on the subject. Special attention was paid to elementary features of the organisation of extra work, the criteria for admission, the number of pupils included, their motivation for participation and the objectives they want to obtain, to the position of pupils in the sense of their chance to take part in deciding upon the choice of contents, methods and forms of work, as well as to pupils and teachers' comments on the existing organisation of work. On the basis of the analysis of the data obtained from the questionnaire for the pupils and the one for the teachers, the author had an insight into the advantages and disadvantages of the existing method of accomplishing this form of work.*

Key words: elementary school, criteria for admission of the pupils, extra work, pupils' motivation, objectives of extra work, evaluation of the quality of work.

Снежана Мирков

ДОПОЛНИТЕЛЬНАЯ РАБОТА С УЧЕНИКАМИ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Резюме *В этой труде изложены результаты исследования, проведенного в белградских начальных школах, с преподавателями и учениками высших классов, которые участвуют в дополнительной работе, с целью совершения анализа существующей организации этой формы работы и утверждения позиций учеников и преподавателей в отношении организации работы. Особо исследовались основные характеристики организации дополнительной работы, критерии выбора учеников, охват учеников всеми формами работы, мотивировка учеников к участию в работе, как и желаемые цели, положение учеников в отношении их возможностей влиять на выбор содержания, методов и форм работы, как и мнение преподавателей и учеников о существующей организации дополнительной работы. На основании анализа данных, полученных из анкеты для учеников и анкеты для преподавателей, получена картина о хороших и плохих сторонах и недочетах в существующей системе проведения этой формы работы.*

Ключевые слова: начальная школа, дополнительная работа, критерии выбора учеников, цели дополнительной работы, оценка качества работы.